

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ СЛОВНИКІВ

Викладено основні теоретичні засади навчальної лексикографії, характерні особливості навчальних словників, їхнє призначення та методи їх укладання. Наведено огляд різних типів навчальних словників.

Хоча навчальне призначення словників ураховувалося з самого початку існування лексикографії, навчальна лексикографія, як окрема галузь, виникла лише в середині ХХ століття, коли було сформульовано її теоретичні засади й вимоги до укладання навчальних словників.

Основне завдання навчальної лексикографії – лексикографічне забезпечення вивчення мови, як іноземної, так і рідної. Звідси випливає необхідність а) узгодження даних навчального словника з вимогами програми певного періоду вивчення мови і щодо тематики, і щодо кількості слів для засвоєння; б) точна орієнтація на адресата (учня чи студента); в) врахування етапу вивчення мови; г) врахування вікових особливостей адресата; г) врахування мети, з якою вивчається мова (володіння розмовною мовою, вироблення навичок перекладу, розуміння фахової літератури і под.). Отже, навчальні словники – це словники короткі, вузького призначення, добре структуровані, прості за будовою, щоб забезпечити ефективність їх використання учнями чи студентами, які не набули ще міцних навичок користування словником.

Разом з тим, щоб дійсно забезпечити навчальний процес, навчальний словник повинен виконувати цілий ряд завдань. Він повинен слугувати основою укладання підручників, надавати їх авторам інформацію про те, яка саме лексика призначена для активного, а яка – для пасивного засвоєння. Для цього відбір лексики для включення у навчальний словник повинен ґрунтуватися на поєднанні кількох принципів: тематичного, частотного, ситуативного [1:313]. При такому підході з кожної тематичної групи відбирається високочастотна лексика, здатна вживатися для опису якомога більшої кількості ситуацій. Це, в основному, багатозначні слова. Дозування в навчальному словнику підлягає не лише загальна кількість лексики, а й кількість значень і перекладів слова з урахуванням етапу навчання. Тому у словник, призначений для початківців, слід включати мінімальну кількість значень багатозначного слова.

Навчальний словник повинен містити інформацію, здатну забезпечити засвоєння і форми слова, і його семантики, правильне вживання його у мовленні, уникнення помилок, що виникають унаслідок впливу рідної мови, доцільний вибір граматичних форм слова і т.д.

Ясно, що виконати ці завдання один навчальний словник не може. Тому слід створювати низку навчальних словників різного обсягу й призначення для кожного типу навчальних закладів, для різних етапів вивчення мови, для кожної спеціальності майбутніх користувачів.

Перш за все слід укласти словники-мінімуми, призначені для початківців. Їх укладання починається з відбору лексичного мінімуму, в який входить як активна, так і пасивна лексика. Доцільно укласти три таких словники за етапами вивчення мови (початковий, середній, підвищений), побудованих концентрично. Перший з них має містити близько 2 тис. статей, другий – біля 5 тис., третій – 8-10 тис. При цьому збільшується не лише кількість слів, а й кількість значень багатьох із них, кількість словосполучень й ілюстративних речень. У словниках для другого і третього етапу доцільно дати методичні коментарі щодо правильного вживання слів. Принципи укладання таких словників описано в кількох публікаціях [2; 3], а саме: реєстр цього словника включає невелику кількість слів і рекомендації щодо послідовності їх вивчення; словникова стаття – коротка, добре структурована, прозора, показує характерні для реєстрового слова конструкції і його лексичну сполучуваність; приклади словосполучень включають лише реєстрові слова; доцільним є включення ілюстративних додатків. На основі цих принципів на кафедрі англійської філології КНЛУ укладено англо-українські словники для першого та другого рівня вивчення мови [4; 5] та українсько-англійський словник для першого рівня [6], який включає все, що є у відповідному англо-українському словнику. Оскільки реєстрові слова в ньому бралися в основному з перекладів англійських словосполучень, наведених у статтях англо-українського словника, то вони відображають ситуації, описувані цими словосполученнями. Отже, цей "перевернутий" українсько-англійський словник – це словник ситуативний, у деяких випадках він не відображає особливості української лексичної системи.

В Лабораторії комп'ютерної лінгвістики КНЛУ ці друковані словники конвертовано в словники електронні, які мають звуковий супровід [7], а також можливість викликати словникову статтю, будь-яку її частину, прослідкувати вживання реєстрового слова в прикладах, наведених в інших словникових статтях, що допомагає одержати повніші дані про його лексичну й граматичну сполучуваність.

Інший тип навчальних словників – словники труднощів вживання іншомовних слів [8], які ґрунтуються на зіставленні іноземної й рідної мови, і, показуючи різницю між семантичними та граматичними особливостями зіставляваних слів, мають на меті допомогти уникнути помилок у вживанні слова іноземної мови, які є наслідком інтерференції рідної й іноземної мови. В нашому університеті на кафедрі англійської філології укладено словник-довідник "Труднощі англійського слововживання для українців", який має вийти в світ у 2005 році. В ньому дано методичні рекомендації щодо правильного вживання понад 2000 найуживаніших англійських слів усіх частин мови у зіставленні з майже 3000 їхніх українських відповідників. У статтях довідника проаналізовано а) випадки розходження семантичних і стилістичних характеристик англійського й українського слова; б)

слова двох мов, однакові за звучанням, але різні семантично (фальшиві друзі перекладача); в) спільне та відмінне у використанні морфологічних категорій і форм, властивих обом зіставляваним мовам; г) розбіжності синтаксичних конструкцій, у яких вживається англійське слово і його український відповідник.

Велике значення мають словники сполучуваності слів, рекомендованих для вивчення. У словниках-мінімумах обов'язково наводяться словосполучення, які ілюструють вживання реєстрового слова, але, звичайно ж, їх занадто мало, щоб більш-менш повно показати лексичну сполучуваність. Тому створення спеціальних словників словосполучень – одне з важливих (і не легких!) завдань навчальної лексикографії. Щоб виявити досить повно лексичну сполучуваність принаймні найуживаніших слів, необхідно обстежити величезну кількість текстів. Ще в 1967 році великий колектив англістів колишнього Радянського Союзу об'єднався для створення частотного словника словосполучень першої тисячі найуживаніших повнозначних слів (іменників, прикметників, дієслів і прислівників) англійської мови. За 12 років роботи було обстежено тексти загальним обсягом 10 млн. слововживань. Виявилося, що лише 426 із 1000 слів зустрілися в обстежених текстах з достатньою частотою, щоб можна було говорити про досить повне відображення кола їх лексичної сполучуваності, хоча граматична сполучуваність була виявлена з достатньою повнотою. Так, наприклад, дієслово *make* у конструкції *VN* сполучалося з більш ніж 600 іменниками, але тільки 12 з них мали частоту, вищу за 10 вживань. Це в основному усталені словосполучення з частково десемантизованим дієсловом типу *make mistakes*.

Результатом цього дослідження був "Справочник наиболее употребительных английских словосочетаний", який вийшов у світ 1986 р. [9]. Одна з основних труднощів при укладанні такого словника – відсутність об'єктивних критеріїв розмежування значень багатозначного слова, через що різні дослідники розмежовують їх по-різному, а це неприпустимо при укладанні будь-якого, а особливо частотного, словника.

При вивченні мови велика увага звертається на відбір граматичного мінімуму. Навчальні словники не можуть дати відомості про вживаність і словозмінних форм, і синтаксичних конструкцій слів, що входять до лексичного мінімуму. Для цього треба укладати лексико-граматичні словники, насамперед частотні, в яких висвітлюються особливості вживання принаймні словозмінних форм кожного з реєстрових слів.

Велика група англістів дослідила вживання словозмінних форм найуживанішими англійськими дієсловами й уклала словник-довідник "Англійське дієвідмінювання: система й функціонування" в електронному вигляді [10]. Аналіз даних про кількість, частоту й характер словозмінних форм, вживаних різними дієсловами, підтверджує думку про те, що між лексикою й граматику існує тісний зв'язок.

Частоти словозмінних форм визначалися для чотирьох масивів: художньої прози, драматургії, наукових і суспільно-політичних текстів. Звичайно, кожен з цих масивів характеризується високою частотою певної форми: в художній прозі це *Past Indefinite*, в драматургії – *Present Indefinite*, в наукових і суспільно-політичних текстах – *Infinitive*. Що ж стосується *Present Continuous*, то це найменш уживана форма, тому її не слід вивчати в першу чергу, як це рекомендують наші підручники англійської мови

Частоти форм, вжитих кожним із 280 високочастотних дієслів, відрізняються від характеристик масивів. Наприклад, дієслова *smoke*, *smile*, *include* у всіх чотирьох масивах мають найвищу частоту форми *Present Participle Active*. Більше 80 дієслів у художній прозі частіше всього вживаються у формі інфінітива, а для 37 дієслів інфінітив є найбільш частотною формою у всіх масивах. Низка дієслів (*believe*, *hope*, *know*, *mean*, *want*, *wish* etc.) у будь-якому масиві частіше всього вживаються у формі *Present Indefinite*.

Виходячи з цих даних, можна встановити функціональні класи дієслів: інфінітивний, дієприкметниковий та ін. Дані про частоту форм встановлювалися на масиві у 12 мільйонів слововживань і є статистично вірогідними.

Отже, створення лексичної граматики – одне з важливих завдань мовознавців. Така граMATика дозволить по-новому дивитися на систему мови, й по-новому організувати її вивчення.

Таким чином, перед навчальною лексикографією стоїть багато важливих завдань, вирішення яких допоможе не лише забезпечити більш ефективну організацію навчального процесу з іноземної мови, а й додати нові знання про мову, про співвідношення лексики й граматики мови.

*****

1. Марусенко М.А. Учебная лексикография.// Прикладное языкознание. Учебник. Санкт-Петербург. – 1996. – с. 308-317
2. Перебийніс В.І. Принципы построения учебного словаря // Лексика и лексикография. Сборник научных трудов. Вып. 7. – М.: Институт языкознания РАН, 1996. – С. 86-91
3. Перебийніс В.І. Лексикографічне забезпечення навчального процесу з іноземної мови.// Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія Філологія, 1999. – Т. 2. – № 1. – С. 12-19
4. Перебийніс В.І., Рукіна Е.П., Хідекель С.С. Англо-український навчальний словник-мінімум. – К.: Наукова думка, 1995
5. Перебийніс В.І., Рукіна Е.П., Хідекель С.С. Англо-український навчальний словник з методичними коментарями та граматичними таблицями. – К.: Вежа, 2002.
6. Перебийніс В.І., Рукіна Е.П., Тіменко Т.В., Хідекель С.С. Англо-український та українсько-англійський словник. – Харків: Фоліо, 2001.
7. Назаров С.М., Перебийніс В.І., Партико З.В. Проект "Глоса": система комп'ютерних навчальних перекладних словників // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія Філологія, 2003. – Т. 6. № 2. – С. 33-42.
8. Хідекель С.С., Кауль М.Р., Гинзбург Е.Л. Трудности английского словоупотребления. – М.: ООО "Издательство Астрель" "Издательство АСТ", 2002.
9. Справочник наиболее употребительных английских словосочетаний/ Перебийніс В.І., Хідекель С.С., Вайнер Л.Р. и др. – М.: "Просвещение", 1986.
10. English Conjugation: System and Functioning (Reference-Book). CD-ROM K., 2003.

Матеріал надійшов до редакції 1.04.2004 р.

Перебийнос В.И. Теория и практика составления учебных словарей.

Излагаются основные теоретические положения учебной лексикографии, характерные особенности учебных словарей, их предназначение и методы составления. Дан обзор различных типов учебных словарей.

Perebeynoss V.I. Theoretical and Practical Problems of Compiling Learner's Dictionaries.

Some basic theoretical foundations of teaching lexicography are enumerated, peculiarities of learner's dictionaries, the aims and methods of their compiling and different types of learner's dictionaries are described.